УДК 94(477):[[930:159.953]:323.215]«2014/2022» **DOI** https://doi.org/10.26661/zhv-2025-11-63-17

МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ У 2014–2022 рр.: ВЗАЄМОДІЯ ДЕРЖАВНИХ ТА НИЗОВИХ ІНІЦІАТИВ

Р. А. Терещенко
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
roman.tereshchenko13@gmail.com)
ORCID: https://orcid.org/0009-0005-1708-2799

Ключові слова: політика пам'яті, меморіалізація, російсько-українська війна, комеморативні практики, АТО, ООС.

У статті проаналізовано процеси меморіалізації російсько-української війни 2014–2022 рр. крізь призму взаємодії державних та низових ініціатив. Методологія дослідження ґрунтується на принципах історизму, об'єктивності та системності, а також на загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-компаративний) методах. Наукова новизна полягає у комплексному аналізі взаємодії владних та громадських форм меморіалізації, а також дослідженні механізмів впливу різних акторів на формування колективної пам'яті про війну. Показано, що українська модель політики пам'яті періоду 2014–2022 рр. характеризувалася гібридністю, де низові ініціативи волонтерів, родин загиблих та ветеранських організацій часто випереджали офіційні державні проєкти. Проаналізовано державні комеморативні практики (нагородна система, пам'ятні дати, церемонії вшанування, військові паради) та процеси маркування символічного простору (декомунізація топоніміки, створення меморіальних об'єктів, мурали). Розкрито конкретні кейси співпраці між державними інституціями та громадськими ініціативами на прикладі Стіни пам'яті біля Михайлівського Золотоверхого монастиря, регіональних меморіалів. Доведено, що інтеграція низових ініціатив у офіційну політику пам'яті створила автентичну модель комеморації, яка зберігала зв'язок з реальними потребами суспільства. Дослідження демонструє, що протягом 2014–2022 рр. в Україні сформувалася унікальна модель політики пам'яті, де державні актори та громадянське суспільство діяли не як опоненти, а як партнери у створенні нової комеморативної культури. Низові ініціативи не лише доповнювали офіційні практики, але й часто задавали тон державній політиці, змушуючи владу реагувати на реальні суспільні потреби.

MEMORIALIZATION OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR IN 2014–2022: INTERACTION BETWEEN STATE AND GRASSROOTS INITIATIVES

R. A. Tereshchenko
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

Keywords: memory politics, memorialization, Russian-Ukrainian war, commemorative practices, ATO, JFO.

The article analyzes the processes of memorialization of the Russian-Ukrainian war of 2014–2022 through the prism of the interaction between state and grassroots initiatives. The research methodology is based on the principles of historicism, objectivity and systematicity, as well as general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special historical (historical-genetic, historical-typological, historical-comparative) methods. The scientific novelty lies in a comprehensive analysis of the interaction between government and public forms of memorialization, and the study of the mechanisms of influence of various actors on the formation of collective memory about the war. It is shown that the Ukrainian model of memory politics in the period 2014–2022 was characterized by hybridity, where grassroots initiatives of volunteers,

families of the fallen and veterans' organizations often preceded official state projects. State commemorative practices (award system, memorial dates, commemoration ceremonies, military parades) and processes of marking symbolic space (decommunization of toponymy, creation of memorial objects, murals) are analyzed. Specific cases of cooperation between state institutions and public initiatives are revealed on the example of the Wall of Remembrance near St. Michael's Golden-Domed Monastery, regional memorials. It is proved that the integration of grassroots initiatives into the official memory policy created an authentic model of commemoration that maintained a connection with the real needs of society. The study demonstrates that during 2014–2022, Ukraine developed a unique model of memory politics, where state actors and civil society acted not as opponents, but as partners in creating a new commemorative culture. Grassroots initiatives not only complemented official practices but often set the tone for state policy, forcing authorities to respond to real social needs.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна 2014–2022 рр. стала критичним викликом для української національної ідентичності та каталізатором трансформації політики пам'яті. Необхідність осмислення масових жертв, героїчних вчинків захисників та травматичного досвіду суспільства актуалізувала питання меморіалізації війни. На відміну від радянської моделі централізованого управління пам'яттю, в Україні періоду 2014–2022 рр. сформувалася специфічна модель, де державні інституції та громадянське суспільство виступали не як опоненти, а як партнери у створенні нової комеморативної культури. Проблема взаємодії державних та низових ініціатив у процесах меморіалізації є особливо актуальною в контексті демократичної трансформації української держави. Аналіз цієї взаємодії дозволяє зрозуміти механізми формування колективної пам'яті в умовах воєнного конфлікту, виявити специфіку української моделі політики пам'яті та окреслити перспективи розвитку комеморативних практик у повоєнний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика політики пам'яті в Україні періоду 2014–2022 рр. привертає дедалі більшу увагу дослідників. О. Гриценко (2014) аналізував трансформацію символічного простору та історичної пам'яті в малих містах України, виявивши специфіку локальних процесів меморіалізації[1]. М. Галів та В. Ільницький (2023) аналізували характер сучасної російсько-української війни, наголошуючи на її багатовимірності як військового протистояння, цивілізаційного конфлікту та національно-визвольної боротьби[2]. В. Ільницький та В. Старка досліджували комеморативні практики українців Галичини 1920–1950-х рр., показавши, як у умовах окупації формувалися низові практики вшанування[3]. Низові ініціативи (громадськості та місцевого самоврядування) щодо увічнення пам'яті жертв радянського терору висвітлено у статті М. Галіва, Р. Михаця, А. Бойчук[4]. Низку праць українських дослідників було присвячено організаційним, нормативним та концептуальним засади політики пам'яті України щодо сучасної російсько-української війни[5]. Деякі студії характеризували волонтерські, освітні ініціативи у сфері

[1] Гриценко О. Пам'ять місцевого виробництва. Трансформація символічного простору та історичної пам'яті в малих містах України. Київ : К.І.С., 2014. 352 с.

[2] Галів М., Ільницький В. Характер сучасної російсько-української війни (2014–2023): вітчизняний історіографічний дискурс. *Українські історичні студії*. 2023. № 16. С. 47–73.

[3] Ільницький В., Старка В. Комеморативні практики українців Галичини як елемент формування національної пам'яті (1920–1950-ті рр.). *Український історичний журнал*. 2024. № 3. С. 87–100.

[4] Галів М., Михаць Р., Бойчук А., Політика пам'яті щодо радянських репресій у Дрогобичі (1991–2020 рр.): за матеріалами періодичних видань. *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія*. 2021. Вип. 8/50. С. 334–363.

[5] Ільницький В., Галів М., Царик Р. Формування засад політики пам'яті в Україні щодо сучасної російсько-української війни. Посібник. Дрогобич: Посвіт, 140 с.; Ільницький В., Царик Р. Матеріально-культурні аспекти увічнення пам'яті українських захисників і захисниць під час російсько-української війни (2014–2024). *Вісник Черкаського університету. Серія: історичні науки*. 2024. Вип. 2. С. 105–116; Ільницький В., Царик Р. Пізнавально-інформаційні та виховні заходи щодо ушанування пам'яті учасників і жертв російсько-української війни (2014–2024). *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. Вип. 81 (2). С. 4–13; Ільницький В., Царик Р. Формування історико-меморіального наративу сучасної російсько-української війни. *Українські історичні студії*. 2025. Вип. 17(59). С. 212–223; Ільницький В., Царик Р. (2025b). Організаційні, нормативні та концептуальні засади політики пам'яті України щодо сучасної російсько-української війни. *Axis Europae*. 2025. Вип. 6. С. 197–213.

меморіалізації воєнних подій[6]. Окремі аспекти державної політики пам'яті розглядали дослідники декомунізаційних процесів, проте комплексного аналізу взаємодії державних та низових ініціатив у меморіалізації війни 2014–2022 рр. досі не проведено. Саме ця прогалина визначає актуальність нашого дослідження.

Мета статті – проаналізувати взаємодію державних та низових ініціатив у процесах меморіалізації російсько-української війни 2014–2022 рр., виявити механізми їх впливу на формування колективної пам'яті та визначити специфіку української моделі політики пам'яті цього періоду.

Виклад основного матеріалу. Владні комеморації маніфестували і доповнювали інституційну політику пам'яті. Через них держава формувала офіційний наратив про війну та створювала символічні рамки у часи колективного переживання травми. На відміну від низових, спонтанних практик вшанування в локальних громадах, владні комеморації були формалізованими, регулярними та масштабними. До них належали президентські церемонії, військові паради, офіційні меморіали та щорічні ритуали вшанування, які через повторюваність перетворювалися на канонічні форми політики пам'яті.

Створення системи державних нагород для учасників війни стало першочерговою відповіддю держави на виклик російської агресії 2014 р. Нагороди виконували подвійну функцію: з одного боку, легітимізували героїчні вчинки, надаючи їм офіційне визнання, з іншого – транслювали державні цінності, визначаючи, які саме дії вважаються героїчними і гідними вшанування.

Першим кроком у формуванні нагородної системи стало запровадження спеціалізованих президентських відзнак для учасників бойових дій. 2014 року було засновано відзнаку Президента України «За участь в антитерористичній операції», яку вручали військовослужбовцям та працівникам правоохоронних органів, котрі безпосередньо брали участь у проведенні АТО в Донецькій та Луганській областях у перші місяці російської агресії[7]. Паралельно розвивали систему відомчих нагород. 16 липня 2015 р. Генеральний штаб України запровадив нагрудний знак «Учасник АТО», яким нагороджували військових, які брали безпосередню участь у бойових зіткненнях в зоні АТО[8].

17 лютого 2016 р. запроваджено відзнаку Президента України «За гуманітарну участь в антитерористичній операції», яку вручали працівникам підприємств, установ та організацій, іншим особам, які забезпечували проведення АТО, здійснювали волонтерську діяльність. Цією медаллю були нагороджені волинські капелани ПЦУ, психологиня Марта Пивоваренко і парамедикиня Юлія Паєвська («Тайра»)[9]. Включення цивільних осіб, волонтерів і медиків до системи нагородження засвідчило визнання державою ролі недержавних акторів у підтримці військових зусиль.

Особливе місце в системі владних комеморацій займав орден Богдана Хмельницького, який став основною державною нагородою для військовослужбовців періоду російсько-української війни. Найвищою формою державного визнання героїзму стало присвоєння звання Героя України з врученням ордена «Золота Зірка». За період 2015 – лютий 2022 рр. звання Героя України було присвоєно більше 150 особам. Більшість нагороджень відбувалася посмертно[10].

Формування нового комеморативного календаря стало стратегічно важливим напрямом політики пам'яті. Радянські свята, що символізували спільне минуле з Росією-агресором, втратили легітимність і потребували заміни на нові дати, які б відображали українську національну перспективу. Ключовими для цього календаря стали День Героїв Небесної Сотні (20 лютого), День українського добровольця (14 березня), День пам'яті та примирення (8 травня), День пам'яті захисників України (29 серпня), та День захисника України (14 жовтня).

Вибір дати 14 жовтня не був випадковим: Православна церква відзначає свято Покрови Пресвятої Богородиці, яке в українській традиції асоціюється із захистом та обороною. Крім того,

---

[6] Дворянин П., Галів М. Напрями діяльності українських волонтерів в умовах російсько-української війни: вітчизняний медійний дискурс (2014–2022). *Вісник гуманітарних наук*. 2025. Вип. 8. С. 1–28; Дворянин П., Галів М., Волошин О. Початкова військова підготовка молоді в умовах російсько-української війни: за матеріалами українських ЗМІ. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2025. Вип. 89. Том 1. С. 18–29.

[7] Про відзнаку Президента України «За участь в антитерористичній операції» : Указ Президента України від 17 лют. 2016 р. № 53/2016. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: https://www.president.gov.ua/documents/532016-19787

[8] Учасників АТО нагородять спеціальним нагрудним знаком. *УНІАН*. 2015. 16 лип. URL: https://www.unian.ua/war/1101584-uchasnikiv-ato-nagorodyat-spetsialnim-nagrudnim-znakom.html

[9] Дрибас О. Які нагороди отримують Герої, що захищають Україну з 2014 року? *Літопис*. 2024. 19 лип. URL: https://litopys.info/articles/yaki-nagorody-otrymuyut-geroyi-shho-zahyshhayut-ukrayinu-z-2014-roku-oleksandr-drybas/

[10] Укази. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: https://www.president.gov.ua/documents/decrees

саме 14 жовтня 1942 р. була офіційно створена Українська повстанська армія, що додавало даті історичного контексту боротьби за незалежність[11]. Символіка вибору дати була очевидною: відмова від 23 лютого означала розрив із радянською військовою традицією та утвердження власної, української, ідентичності збройних сил.

Першого червня 2021 р. Верховна Рада ухвалила Закон № 1643-IX, яким перейменувала свято на «День захисників і захисниць України». У пояснювальній записці до законопроєкту автори наголошували: «Мова є важливим кодом, через який формується бачення суспільства про історію, культуру та традиції свого народу». Цей крок був відповіддю на дедалі більшу роль жінок у Збройних силах України: до 2021 р. у ЗСУ служило близько 30 тисяч жінок, що складало приблизно 4,5 % від загальної чисельності військовослужбовців[12].

День пам'яті захисників України був встановлений 23 серпня 2019 р. указом Президента № 621/2019. Дату 29 серпня обрано не випадково – вона пов'язана з Іловайською трагедією. 29 серпня 2014 р. о 8:15 ранку колони українських військових почали організований рух за попередньо домовленим з російською стороною маршрутом так званого «зеленого коридору». Проте російські війська відкрили вогонь та розстріляли беззбройних українських військових. За офіційними даними, під час Іловайської операції 366 українських воїнів загинули, 429 – отримали поранення, 300 – потрапили у полон[13].

Символом Дня пам'яті захисників України став соняшник, оскільки шлях українських воїнів пролягав через соняшникові поля, що дозрівали наприкінці серпня[14]. У 2019–2022 рр. розвинулася традиція висаджувати ці квіти біля меморіалів загиблим, організовувати виставки дитячих малюнків із зображенням соняшників. Центральним елементом комеморації 29 серпня став ритуал читання імен загиблих. Вперше цей ритуал виконали у 2020 р. біля Міністерства оборони. Було оголошено прізвища 223 військовослужбовців, які загинули цього дня у 2014–2019 рр.[15]

24 березня 2015 р. указом Президента Порошенка № 169/2015 встановлено День пам'яті та примирення, який відзначається щороку 8 травня. Це було важливим кроком відходу від радянської традиції святкування 9 травня як Дня Перемоги. Україна приєдналася до європейської практики вшанування 8 травня, що символізувало цивілізаційний вибір на користь Європи та розрив з радянською спадщиною[16].

Публічні церемонії вшанування трансформували індивідуальне горе окремих осіб та родин у колективне переживання. Щороку в дні вшанування загиблих захисників (14 жовтня, 29 серпня) Президент здійснював візити до головних меморіалів – Стіни пам'яті на Михайлівській площі у Києві, Парку Слави. Ці церемонії висвітлювали основні телеканали, що забезпечувало широке охоплення населення та транслювало офіційний наратив про війну для масової свідомості.

Військові паради на День Незалежності України (24 серпня) стали яскравим проявом владних комеморацій. Після багаторічної перерви військові паради відновили – 24 серпня 2014 р. у Києві відбувся перший парад за участю техніки, що згодом вирушила до зони АТО[17]. Паради 2014–2018 рр. виконували кілька функцій: демонстрацію військової спроможності, вшанування учасників бойових дій та консолідацію нації. Кульмінацією став парад 2018 р., в якому взяли участь підрозділи від 18 країн-партнерів, що символізувало підтримку України з боку НАТО[18].

Апогеєм трансформації став парад до 30-річчя Незалежності у 2021 р. Він відзначився театралізованим перформансом «ДНК» (День Народжен-

[11] Про День захисника України : Указ Президента України від 14 жовт. 2014 р. № 806/2014. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: https://www.president.gov.ua/documents/8062014-17816

[12] Нині у війську служить майже 30 тисяч жінок. *АрміяInform*. 2020. 6 берез. URL: https://armyinform.com.ua/2020/03/06/nyni-u-vijsku-sluzhyt-majzhe-30-tysyach-zhinok/

[13] Іловайськ: все, що варто знати про трагедію. *BBC News Україна*. 2017. 14 серп. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news-40922574

[14] Іловайськ: 29 серпня – день, коли соняшники стали символом пам'яті. Херсонський обласний краєзнавчий музей. 2023. 29 серп. URL: https://www.khm.gov.ua/uk/content/ilovaysk-29-serpnya-den-koly-sonyashnyky-staly-symvolom-pamyati

[15] У День пам'яті захисників України на території Міноборони вшанували 223 Героїв, які віддали життя за Україну. *АрміяInform*. 2020. 29 серп. URL: https://armyinform.com.ua/2020/08/29/u-den-pamyati-zahysnykiv-ukrayiny-na-terytoriyi-minoborony-vshanuvaly-223-geroyiv-yaki-viddaly-zhyttya-za-ukrayinu/

[16] Про заходи з відзначення у 2015 році 70-ї річниці Перемоги над нацизмом у Європі та 70-ї річниці завершення Другої світової війни : Указ Президента України від 24 берез. 2015 р. № 169/2015. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: https://www.president.gov.ua/documents/1692015-18657

[17] Алі С. Військовий парад з нагоди Дня Незалежності України. *Радіо Свобода*. 2014. 24 серп. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/26547687.html

[18] У параді візьмуть участь 18 підрозділів інших країн – Полторак. *Слово і Діло*. 2018. 19 серп. URL: https://www.slovoidilo.ua/2018/08/19/novyna/bezpeka/paradi-vizmut-uchast-18-pidrozdiliv-inshyx-krayin-poltorak

ня Країни), що емоційно репрезентував історію української державності, поєднавши демонстрацію сили із наративом історичної тяглості[19].

Маркування символічного простору є матеріальним втіленням політики пам'яті, що трансформує абстрактні наративи у конкретні об'єкти повсякденного досвіду. На відміну від владних комеморацій, які мають епізодичний характер, маркування простору створює тривалу присутність пам'яті в міському та сільському ландшафті.

Декомунізація топоніміки стала найбільш масштабним проявом маркування символічного простору в період 2015–2022 рр. Після прийняття декомунізаційних законів 9 квітня 2015 р. розпочався процес системної зміни назв населених пунктів, вулиць, площ та інших географічних об'єктів, що містили радянську символіку. Протягом 2015–2016 рр. було перейменовано понад 51 тисячу об'єктів топоніміки України, 991 населений пункт, а також демонтовано близько 2,5 тис. пам'ятників та пам'ятних знаків, що містили символіку комуністичного режиму[20]. Серед найбільших міст, що змінили назви: Кіровоград – Кропивницький, Дніпропетровськ – Дніпро, Артемівськ – Бахмут, Червоноармійськ – Покровськ[21]. «Ленінопад» – стихійний демонтаж пам'ятників Леніну, що розпочався під час Революції Гідності у лютому 2014 р. – став символом розриву з радянським минулим. Якщо спочатку це був акт громадського протесту, то після прийняття законів 2015 р. процес набув офіційного характеру. Було демонтовано понад 1300 пам'ятників Леніну[22].

Процес створення нових меморіальних об'єктів став наповненням символічного простору після очищення від радянської спадщини. Географічне поширення меморіальних об'єктів охопило практично всю територію України.

Пам'ятники Героям Небесної Сотні стали одними з перших масових проявів нової меморіальної культури України. У Житомирі 23 серпня 2017 р. було урочисто відкрито пам'ятник Героям Небесної Сотні роботи скульпторів Юлії Герез-Гладкої та Петра Гереза[23]. У Хмельницькому в 2017 р. було споруджено пам'ятник роботи скульпторів Миколи Мазура та Романа Албула, який обійшовся міській владі у 4,3 млн грн[24]. Особливо масштабний меморіал було створено у Львові на перехресті вулиць Максима Кривоноса та Замкової, який включає стелу з 107 вигравійованими табличками із портретами загиблих, вартість проєкту становила майже 20 млн грн[25]. На Личаківському цвинтарі у Львові створено Меморіал Героїв, які загинули в російсько-українській війні (Поле Почесних поховань № 76). У Києві наприкінці літа 2021 р. було відкрито Меморіал пам'яті загиблим киянам-учасникам АТО/ООС[26].

Водночас із початком збройного конфлікту на Донбасі процес меморіалізації набув нових рис. За даними Міністерства у справах ветеранів, з початку військових дій і до 2020 р. в Україні встановлено 3287 меморіальних дощок загиблим[27].

Паралельно з офіційними меморіалами активно розвивалися стихійні форми меморіалізації та вуличне мистецтво. Яскравим прикладом став мурал «Вчителька» в Авдіївці, створений у 2016 р. австралійським художником Гвідо ван Хелтеном. Ідея створення належала міжнародній арт-групі в рамках проєкту «Art United Us» з метою привернути увагу світової спільноти до війни на Сході України[28].

Знаковим став мурал «Мілана», створений українським художником Сашею Корбаном у 2018 р. в

[19] Україна святкує 30-й День Незалежності: всі подробиці (онлайн). *Главком*. 2021. 24 серп. URL: https://glavcom.ua/news/ukrajina-svyatkuje-30-y-den-nezalezhnosti-vsi-podrobici-onlayn-777867.html

[20] Понад 50 тисяч вулиць змінили назви впродовж 2016 року. *Український інститут національної пам'яті*. 2016 URL: https://old.uinp.gov.ua/news/ponad-50-tisyach-vulits-zminili-nazvi-vprodovzh-2016-roku

[21] Декомунізація назв населених пунктів та районів України: підстави, процес, підсумки. *Український інститут національної пам'яті*. URL: https://old.uinp.gov.ua/page/dekomunizatsiya-nazv-naselenikh-punktiv-ta-raioniv-ukraini-pidstavi-protses-pidsumki

[22] В Україні за рік знесли 1320 пам'ятників Леніну, перейменували 51 тисячу вулиць. *Радіо Свобода*. 2016. 27 груд. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news/28199678.html

[23] Пам'ятник Героям Небесної Сотні (м. Житомир). *Вандрівка*. 2020. 21 січ. URL: https://vandrivka.com.ua/pam-yatnik-geroyam-nebesnoyi-sotni-m-zhitomir/

[24] Хмельницький : путівник / редкол.: Л. В. Баженов та ін. Хмельницький : Поліграфіст, 2017. 80 с. (Серія «Провідник Хмельницьким краєм»).

[25] Меморіал пам'яті Героїв Небесної Сотні у Львові, або місце пам'яті нашого часу. *Фотографії старого Львова*. 2019. 16 груд. URL: https://photo-lviv.in.ua/memorial-pamyati-geroyiv-nebesnoyi-sotni-u-lvovi-abo-miscze-pamyati-nashogo-chasu/

[26] У Черкасах встановили меморіал загиблим воїнам. *Міністерство у справах ветеранів України*. URL: https://mva.gov.ua/prescenter/category/86-novini/u-cherkasah-vstanovili-memorial-zagiblim-voyinam

[27] Методичні рекомендації щодо встановлення пам'ятних знаків (меморіальних дощок) загиблим (померлим) Захисникам і Захисницям України : Схвалено Наказом Міністерства у справах ветеранів України від 04 верес. 2023 р. № 216. URL: https://www.rv.gov.ua/storage/app/sites/11/2024/Методичні_рекомендації.pdf

[28] Австралієць створив у Авдіївці мурал з портретом місцевої вчительки. *УНІАН*. 2016. 15 жовт. URL: https://www.unian.ua/society/1573788-avstraliets-stvoriv-u-avdijivtsi-mural-z-portretom-mistsevoji-vchitelki.html

Маріуполі. На стіні 15-поверхового будинку було зображено портрет шестирічної Мілани Абдурашитової, яка у 2015 р. під час обстрілу втратила матір і ногу. Цей образ став символом вразливості мирного населення та нагадуванням про жертви російської агресії[29].

Історія Стіни пам'яті полеглих за Україну біля Михайлівського Золотоверхого монастиря ілюструє гібридну модель комеморації, де низова ініціатива (волонтери, родини загиблих), інституційна підтримка (церква) та державне визнання поступово інтегруються. Початково така стіна з'явилася на початку липня 2014 р. на стіні Центрального будинку офіцерів ЗСУ біля входу до Національного військово-історичного музею України. За згодою та благословенням Київського патріарха Філарета у серпні 2015 р. на чотирьох секціях муру Михайлівського Золотоверхого монастиря було створено стіну пам'яті на пластиковій основі[30]. 20 серпня 2020 р. предстоятель ПЦУ Митрополит Епіфаній освятив оновлені стенди Стіни пам'яті, на яких було розміщено майже 4300 нових світлин[31].

Протягом 2014–2022 рр. Стіна пам'яті набула статусу обов'язкового пункту протоколу для візитів іноземних лідерів до України. Покладання квітів біля стіни стало символічним жестом підтримки України у боротьбі проти агресії. Знаковим став візит Державного секретаря США Ентоні Блінкена у травні 2021 р., який разом із Митрополитом Епіфанієм вшанував пам'ять полеглих[32].

Маркування символічного простору в малих містах України мало свою специфіку. Процеси меморіалізації часто мали більш персоналізований характер, пов'язаний з конкретними місцевими героями.

У Бородянці за ініціативи місцевої ветеранської спілки та підтримки селищної ради відкрили Стелу пам'яті «Нашим землякам-захисникам України, загиблим у зоні АТО/ООС», де полеглих героїв згадали поіменно[33]. Подібні меморіали створювали практично в кожній територіальній громаді, де були втрати серед військовослужбовців. Яскравим прикладом низової ініціативи став проєкт «Книга пам'яті полеглих за Україну», започаткований волонтерами ще у 2014 р.[34] Зібрана ними база даних стала основою для створення «Стіни пам'яті» на стінах Михайлівського Золотоверхого монастиря у Києві – спільного проєкту церкви, волонтерів та родин загиблих, який випередив офіційні державні меморіали[35].

Особливою рисою маркування символічного простору в період 2014–2022 рр. стала його демократичність та інклюзивність. Нові меморіальні об'єкти часто створювали за ініціативи місцевих громад через відкриті архітектурні конкурси. Показовим кейсом став Меморіал Героїв Небесної Сотні у Львові. Його простір організовано не як «п'єдестал для поклоніння», а як публічний простір із терасами та оглядовими майданчиками, що інтегрує пам'ять у повсякденне життя міста[36].

Важливим аспектом маркування символічного простору стало використання сучасних технологій та цифровізація пам'яті. Показовим прикладом стало відкриття у Житомирі в травні 2021 р. вуличної «Електронної книги пам'яті». На центральній пішохідній вулиці було встановлено сенсорний термінал, який надавав мешканцям цілодобовий доступ до біографій, фотографій та інформації про бойовий шлях полеглих земляків[37].

Процес маркування символічного простору не був позбавлений дискусій та суперечок. Питання вибору місць для встановлення пам'ятників, їх художнього вирішення та фінансування часто ставали предметом гострих громадських дебатів.

[29] У Маріуполі з'явився мурал з героїнею фотокниги «Донбас і Мирні». *Маріупольська міська рада*. 2018. 21 верес. URL: https://mariupolrada.gov.ua/news/u-mariupoli-zjavivsja-mural-z-geroineju-fotoknigi-%C2%ABdonbas-i-mirni%C2%BB

[30] Книга пам'яті. Пам'ятати кожного загиблого за єдність. *Тексти.org.ua*. 2015. 16 лют. URL: https://texty.org.ua/fragments/58764/Knyga_pamjati_Pamjataty_kozhnogo_zagyblogo_za_jednist-58764/

[31] Митрополит Епіфаній відкрив оновлену Стіну пам'яті загиблих захисників України. *Православна Церква України*. 2020. 20 серп. URL: https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/mytropolyt-epifanij-vidkryv-onovlenu-stinu-pamyati-zagyblyh-zahysnykiv-ukrayiny/

[32] Secretary of State Blinken lays flowers at Wall of Remembrance in Kyiv. *Ukrinform*. 2021. May 6. URL: https://www.ukrinform.net/rubric-polytics/3240777-secretary-of-state-blinken-lays-flowers-at-wall-of-remembrance-in-kyiv.html

[33] У Бородянці відкрили Стелу пам'яті «Нашим землякам-захисникам України, загиблим у зоні АТО/ООС». *Міністерство у справах ветеранів України*. 2019. 16 груд. URL: https://mva.gov.ua/ua/news/u-borodyanci-vidkrili-stelu-pamyati-nashim-zemlyakam-zahisnikam-ukrayini-zagiblim-u-zoni-atooos

[34] Книга пам'яті полеглих за Україну : [вебсайт]. URL: https://memorybook.org.ua

[35] Книга пам'яті. Пам'ятати кожного загиблого за єдність. *Тексти.org.ua*. 2015. 16 лют. URL: https://texty.org.ua/fragments/58764/Knyga_pamjati_Pamjataty_kozhnogo_zagyblogo_za_jednist-58764/

[36] Меморіал пам'яті Героїв Небесної Сотні у Львові, або місце пам'яті нашого часу. *Фотографії старого Львова*. 2019. 23 серп. URL: https://photo-lviv.in.ua/memorial-pamyati-geroyiv-nebesnoyi-sotni-u-lvovi-abo-miscze-pamyati-nashogo-chasu/

[37] У Житомирі запрацювала електронна книга пам'яті полеглих за Україну на сенсорному терміналі на Михайлівській. *Суспільне Новини*. 2024. 21 серп. URL: https://suspilne.media/zhytomyr/1122397-u-zitomiri-zapracuvala-elektronna-kniga-pamati-poleglih-za-ukrainu-na-sensornomu-terminali-na-mihajlivskij/

Одним із найбільш показових прикладів став конфлікт в Одесі навколо пам'ятника «Засновникам Одеси». Попри війну, місцева влада тривалий час опиралася демонтажу, апелюючи до «історичної традиції», натомість патріотична громадськість розглядала його як маркер «русского міра». Протистояння супроводжувалось численними петиціями, акціями протесту та перформансами, аж допоки в грудні 2022 р. пам'ятник не було остаточно демонтовано[38].

Інший тип дискусії виник у Києві навколо будівництва Національного меморіалу Героїв Небесної Сотні на вулиці Інститутській. Роками реалізація проєкту-переможця міжнародного конкурсу блокувалася через заборону Офісу Генерального прокурора змінювати ландшафт, оскільки вулиця мала статус місця злочину[39].

Міжнародний контекст маркування символічного простору в Україні включав як підтримку з боку західних партнерів, так і активну участь діаспорних спільнот. У вересні 2015 р. в м. Блумінгдейл (штат Іллінойс, США) було відкрито перший у Сполучених Штатах пам'ятник Героям Небесної Сотні, що став маркером української присутності в американському публічному просторі[40]. Подібні ініціативи реалізовували і в Європі, зокрема в місті Брага (Португалія), де було відкрито пам'ятний знак героям АТО та Небесної Сотні[41].

Висновки. Владні комеморативні практики (нагородна система, новий календар дат, військові паради) інституціалізували пам'ять про війну та символізували розрив з радянським минулим. Одночасно волонтерські проєкти, як-от Стіна пам'яті, часто випереджали офіційні ініціативи, демонструючи креативність та залученість громадян. Маркування символічного простору через декомунізацію та створення нових меморіалів стало матеріальним втіленням трансформації національної пам'яті. Демонтаж понад 1300 пам'ятників Леніну та перейменування 991 населеного пункту свідчили про масштабні перетворення символічного ландшафту. Регіональна специфіка комеморацій демонструвала демократичність процесу: локальні спільноти конструювали власні версії пам'яті, поєднуючи загальнонаціональні символи з місцевими наративами. Міжнародний контекст вшанування перетворив українську політику пам'яті на інструмент солідарності у боротьбі проти агресії. Цей досвід принципово відрізняється від радянської централізованої моделі та демонструє можливості плюралізованої політики пам'яті в умовах демократичної трансформації суспільства.

[38] В Одесі демонтували пам'ятник Катерині II. *BBC News Україна*. 2022. 29 груд. URL:https://www.bbc.com/ukrainian/features-64111099

[39] Втратити назавжди. Що зруйнує Меморіал Небесної сотні? *Громадське*. 2019. 18 берез. URL: https://hromadske.ua/posts/vtratiti-nazavzhdi-sho-zrujnuye-memorial-nebesnoyi-sotni

[40] У США відкрили перший в країні пам'ятник Небесній Сотні (фото). *УНІАН*. 2015. 21 верес. URL: https://www.unian.ua/society/1130026-u-ssha-vidkrili-pershiy-v-krajini-pamyatnik-nebesniy-sotni-foto.html

[41] Цимбалюк Є. З'явився пам'ятник українській Небесній Сотні в Португалії. *Голос України*. 2016. 14 квіт. URL: https://www.golos.com.ua/article/267250

References

Ali, S. Viiskovyi parad z nahody Dnia Nezalezhnosti Ukrainy. *Radio Svoboda*. 2014. Aug 24. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/26547687.html [in Ukrainian].

Avstraliets stvoryv u Avdiivtsi mural z portretom mistsevoi vchytelky. *UNIAN*. 2016. Oct 15. URL: https://www.unian.ua/society/1573788-avstralіets-stvoriv-u-avdijivtsi-mural-z-portretom-mistsevoji-vchitelki.html [in Ukrainian].

Dekomunizatsiia nazv naselenykh punktiv ta raioniv Ukrainy: pidstavy, protses, pidsumky. *Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiati*. URL: https://old.uinp.gov.ua/page/dekomunizatsiya-nazv-naselenikh-punktiv-ta-raioniv-ukraini-pidstavi-protses-pidsumki [in Ukrainian].

Drybas, O. Yaki nahorody otrymuiut Heroi, shcho zakhishchaiut Ukrainu z 2014 roku? Litopys. 2024. July 19. URL: https://litopys.info/articles/yaki-nagorody-otrymuyut-geroyi-shho-zahyshhayut-ukrayinu-z-2014-roku-oleksandr-drybas/ [in Ukrainian].

Dvorianyn, P. & Haliv, M. Napriamy diialnosti ukrainskykh volonteriv v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny: vitchyznianyi mediinyi dyskurs (2014–2022). *Visnyk humanitarnykh nauk*. 2025. Vyp. 8. S. 1–28 [in Ukrainian].

Dvorianyn, P., Haliv, M. & Voloshyn, O. Pochatkova viiskova pidhotovka molodi v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny: za materialamy ukrainskykh ZMI. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. 2025. Vyp. 89. Tom 1. S. 18–29 [in Ukrainian].

Haliv, M., Mykhats, R. & Boichuk, A. Polityka pamiati shchodo radianskykh represii u Drohobychi (1991–2020 rr.): za materialamy periodychnykh vydan. *Problemy humanitarnykh nauk. Seriia Istoriia*. 2021. Vyp. 8/50. S. 334–363 [in Ukrainian].

Haliv, M. & Ilnytskyi, V. Kharakter suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny (2014–2023): vitchyznianyi istoriohrafichnyi dyskurs. *Ukrainski istorychni studii*. 2023. No. 16. S. 47–73 [in Ukrainian].

Hrytsenko, O. Pamiat mistsevoho vyrobnytstva. Transformatsiia symvolichnoho prostoru ta istorychnoi pamiati v malykh mistakh Ukrainy. Kyiv: K.I.S., 2014. 352 s. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V., Haliv, M. & Tsaryk, R. Formuvannia zasad polityky pamiati v Ukraini shchodo suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny. Posibnyk. Drohobych: Posvit, 140 s. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V. & Tsaryk, R. Orhanizatsiini, normatyvni ta kontseptualni zasady polityky pamiati Ukrainy shchodo suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny. *Axis Europae*. 2025. Vyp. 6. S. 197–213 [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V. & Tsaryk, R. Formuvannia istoryko-memorialnoho naratyvu suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny. *Ukrainski istorychni studii*. 2025. Vyp. 17(59). S. 212–223 [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V. & Tsaryk, R. Materialno-kulturni aspekty uvichnennia pamiati ukrainskykh zakhysnykiv i zakhysnyts pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny (2014–2024). *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriia: istorychni nauky*. 2024. Vyp. 2. S. 105–116 [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V., Tsaryk, R. Piznavalno-informatsiini ta vykhovni zakhody shchodo ushanuvannia pamiati uchasnykiv i zhertv rosiisko-ukrainskoi viiny (2014–2024). *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. 2024. Vyp. 81 (2). S. 4–13 [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V. & Starka, V. Komemoratyvni praktyky ukraintsiv Halychyny yak element formuvannia natsionalnoi pamiati (1920–1950-ti rr.). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2024. No. 3. S. 87–100. URL: https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/uhj/article/download/2024-3-10/2024-3-10/13980 [in Ukrainian].

Ilovaisk: 29 serpnia – den, koly soniashnyky staly symvolom pamiati. *Khersonskyi oblasnyi kraieznavchyi muzei*. 2023. Aug 29. URL: https://www.khm.gov.ua/uk/content/ilovaysk-29-serpnya-den-koly-sonyashnyky-staly-symvolom-pamyati [in Ukrainian].

Ilovaisk: vse, shcho varto znaty pro trahediiu. *BBC News Ukraina*. 2017. Aug 14. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news-40922574 [in Ukrainian].

Khmelnytskyi: putivnyk / redkol.: L. V. Bazhenov ta in. Khmelnytskyi: Polihrafist, 2017. 80 p. (Seriia «Providnyk Khmelnytskym kraiem») [in Ukrainian].

Knyha pamiati polehlykh za Ukrainu: [vebsait]. URL: https://memorybook.org.ua [in Ukrainian].

Knyha pamiati. Pamiataty kozhnoho zahybloho za iednist. *Teksty.org.ua*. 2015. Feb 16. URL: https://texty.org.ua/fragments/58764/Knyga_pamjati_Pamjataty_kozhnogo_zagyblogo_za_jednist-58764/ [in Ukrainian].

Memorial pamiati Heroiv Nebesnoi Sotni u Lvovi, abo mistse pamiati nashoho chasu. *Fotohrafii staroho Lvova*. 2019. Dec 16. URL: https://photo-lviv.in.ua/memorial-pamyati-geroyiv-nebesnoyi-sotni-u-lvovi-abo-miscze-pamyati-nashogo-chasu/ [in Ukrainian].

Metodychni rekomendatsii shchodo vstanovlennia pamiatnykh znakiv (memorialnykh doshok) zahyblym (pomerlym) Zakhysnykam i Zakhysnytsiam Ukrainy: Skhvaleno Nakazom Ministerstva u spravakh veteraniv Ukrainy vid 04 veres. 2023. No. 216. URL: https://www.rv.gov.ua/storage/app/sites/11/2024/Методичні_рекомендації.pdf [in Ukrainian].

Mytropolyt Epifanii vidkryv onovlenu Stinu pamiati zahyblykh zakhysnykiv Ukrainy. *Pravoslavna Tserkva Ukrainy*. 2020. Aug 20. URL: https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/mytropolyt-epifanij-vidkryv-onovlenu-stinu-pam-yati-zagyblyh-zahysnykiv-ukrayiny/ [in Ukrainian].

Nyni u viisku sluzhyt maizhe 30 tysiach zhinok. *ArmiaInform*. 2020. Mar 6. URL: https://armyinform.com.ua/2020/03/06/nyni-u-vijsku-sluzhyt-majzhe-30-tysyach-zhinok/ [in Ukrainian].

Pamiatnyk Heroiam Nebesnoi Sotni (m. Zhytomyr). *Vandrivka*. 2020. Jan 21. URL: https://vandrivka.com.ua/pamyatnik-geroyam-nebesnoyi-sotni-m-zhitomir/ [in Ukrainian].

Ponad 50 tysiach vulyts zminyly nazvy vprodovzh 2016 roku. *Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiati*. 2016. URL: https://old.uinp.gov.ua/news/ponad-50-tisyach-vulits-zminili-nazvi-vprodovzh-2016-roku [in Ukrainian].

Pro den zakhysnyka Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14 zhovt. 2014 r. No. 806/2014. *Ofitsiine internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy*. URL: https://www.president.gov.ua/documents/8062014-17816 [in Ukrainian].

Pro vidznaku Prezydenta Ukrainy «Za uchast v antyterorystychnii operatsii»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 17 liut. 2016 r. No. 53/2016. *Ofitsiine internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy*. URL: https://www.president.gov.ua/documents/532016-19787 [in Ukrainian].

Pro zakhody z vidznachennia u 2015 rotsi 70-i richnytsi Peremohy nad natsyzmom u Evropi ta 70-i richnytsi zavershennia Druhoi svitovoi viiny: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24 berez. 2015 r. No. 169/2015. *Ofitsiine internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy*. URL: https://www.president.gov.ua/documents/1692015-18657 [in Ukrainian].

Secretary of State Blinken lays flowers at Wall of Remembrance in Kyiv. *Ukrinform*. 2021. May 6. URL: https://www.ukrinform.net/rubric-polytics/3240777-secretary-of-state-blinken-lays-flowers-at-wall-of-remembrance-in-kyiv.html [in English].

Tsymbaliuk, Ye. Ziiavyvsia pamiatnyk ukrainskii Nebesnii Sotni v Portuhalii. *Holos Ukrainy*. 2016. Apr 14. URL: https://www.golos.com.ua/article/267250 [in Ukrainian].

U Borodiantsi vidkryly Stelu pamiati «Nashym zemliakam-zakhysnykam Ukrainy, zahyblym u zoni ATO/OOS». *Ministerstvo u spravakh veteraniv Ukrainy*. 2019. Dec 16. URL: https://mva.gov.ua/ua/news/u-borodyanci-vidkrili-stelu-pamyati-nashim-zemlyakam-zahisnikam-ukrayini-zagiblim-u-zoni-atooos [in Ukrainian].

U Cherkasakh vstanovyly memorial zahyblym voinam. *Ministerstvo u spravakh veteraniv Ukrainy*. URL: https://mva.gov.ua/prescenter/category/86-novini/u-cherkasah-vstanovili-memorial-zagiblim-voyinam [in Ukrainian].

U Den pamiati zakhysnykiv Ukrainy na terytorii Minoborony vshanuvaly 223 Heroiv, yaki viddaly zhyttia za Ukrainu. *ArmiaInform*. 2020. Aug 29. URL: https://armyinform.com.ua/2020/08/29/u-den-pamyati-zahysnykiv-ukrayiny-na-terytoriyi-minoborony-vshanuvaly-223-geroyiv-yaki-viddaly-zhyttya-za-ukrayinu/ [in Ukrainian].

U Mariupoli ziiavyvsia mural z heroineiu fotoknyhy «Donbas i Myrni». *Mariupolska miska rada*. 2018. Sept 21. URL: https://mariupolrada.gov.ua/news/u-mariupoli-zjavivsja-mural-z-geroineju-fotoknigi-%C2%ABdonbas-i-mirni%C2%BB [in Ukrainian].

U natsii paradi vizmut uchast 18 pidrozdiliv inshykh krain – Poltorak. *Slovo i Dilo*. 2018. Aug 19. URL: https://www.slovoidilo.ua/2018/08/19/novyna/bezpeka/paradi-vizmut-uchast-18-pidrozdiliv-inshyx-krayin-poltorak [in Ukrainian].

U Odesi demontuvaly pamiatnyk Kateryni II. *BBC News Ukraina*. 2022. Dec 29. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-64111099 [in Ukrainian].